

JAUME OLIVER JAUME

La construcció dels edificis escolars i la consolidació del sistema educatiu a les Illes Balears: una introducció històrica

1. Introducció

l'anàlisi històrica del procés de construcció d'edificis escolars no tracta únicament un dels aspectes més importants del procés global de la institucionalització educativa, sinó que permet contextualitzar tot el desenvolupament teòric i ideològic del sistema educatiu. Efectivament, no es construeix cap escola sense un suport teòric, ni sense l'empenta d'una política educativa global ni sense un finançament absolutament imprescindible; i, d'altra banda, no es pot valorar cada un dels moments en què la construcció escolar fou més intensa sense interpretar l'evolució demogrà-

fica i econòmica que l'envoltà. Aquesta és l'única metodologia que permet defugir l'estricta ressenya cronològica i quantitativa i la prioritització dels aspectes descriptius que, tot i constituir un aspecte interessant tècnicament parlant, resulten insuficients per a la comprensió i valoració global de la gran tasca de la construcció d'edificis escolars. A més, qualsevol mirada al passat en l'àmbit de l'educació ha d'incloure un sincer i ben fonamentat compromís d'implicació en la problemàtica actual i futura.

2. Segle XIX: de la desamortització als plantejaments higienistes

Al llarg del segle XIX i en el conjunt de les Illes Balears, no es construïren edificis escolars pròpiament dits, exceptuant els col·legis dels ordes religiosos arribats de fora o fundats aquí, construccions certament més concebudes des de la perspectiva conventual i monàstica que des de l'educativa i, per tant, inadequades.

La ciutat intramurs incloïa també bastants escoles privades, de molt diversa titularitat, i devers una dotzena i mitja de públiques, situades en general a pisos. Òbviament eren de millor qualitat les primeres que les segones, les quals, a vegades, es trobaven en estat ruïnós o, almenys, clarament deficient. L'Ajuntament era el responsable de proveir d'espai cada institució

Emili Darder en la inauguració de l'escola pública d'Es Coll d'en Rabassa

escolar de titularitat pública i, per això, llogava cases particulars o habitava locals, buits a partir de la desamortització (per exemple, Montision dels jesuïtes, on s'instal·là l'Institut Balear l'any 1836, o el convent de Sant Francesc, que allotjà la primera Escola de Mestres, l'any 1842, i algunes escoles de primeres lletres). De forma semblant succeïa a la part forana i a Menorca, Eivissa i Formentera, d'on es podrien esmentar nombrosíssims exemples, encara observables (Campos, Llucmajor, Manacor, Maó, Muro, Pollença, etc.).

El moviment higienista, introduït i àmpliament divulgat arreu de l'Estat espanyol per Pere Felip Monlau i Roca, metge català, i estès a Mallorca pel seu fill Josep Monlau i Sala, catedràtic de Ciències Naturals i Agricultura de l'Institut Balear, juntament amb la decidida i insistent actuació de la professió mèdica mallorquina, dels primers urbanistes, dels col·lectius obreristes i de certes iniciatives eclesiàstiques, aconseguí sensibilitzar les autoritats i l'opinió pública i iniciar un camí que havia de produir els seus efectes, pel que fa a les construccions escolars, decennis més tard. La darrera dècada del segle, però, el pedagog Miquel Porcell i Riera, regent de l'Escola de Pràctiques, ja introduïa a Mallorca l'activisme escolar, amb noves metodologies, amb les colònies escolars, amb la reivindicació dels treballs manuals i de l'educació física, víctima ell mateix i la seva escola, al carrer de la Confraria de Palma, de la manca d'un edifici escolar adient.

L'enderrocament de les murades de Palma, iniciat l'any 1902, produí un efecte multiplicador dels postulats higienistes i possibilità la construcció d'edificis escolars singulars: l'Escola Graduada, escola pública municipal, obra de l'arquitecte Gaspar Bennàsar, inaugurada solemnement l'any 1912 pel batle Lluís Alemany i Pujol —promotor també de les colònies escolars municipals—, i l'Institut General i Tècnic (després Ramon Llull), Escola de Comerç i Escola d'Arts i Oficis, a la mateixa illa de cases, i

l'Escola de Magisteri, a l'illa contigua, centres educatius de caràcter monumental, inaugurats l'any 1917 i aconseguits gràcies a les gestions del polític mallorquí Antoni Maura.

3. Segle XX: primera època (1915-1930)

Amb els riscos de tota periodització convencional, entre els quals es troba una inevitable esquematització, cal associar aquesta primera època de construcció escolar a diverses dates, fites professionals de l'inspector Joan Capó (1915: inici de la seva tasca a les Illes Balears; 1918: inici de les activitats del Museu Pedagògic; 1924: nomenament d'inspector en cap) i de l'arquitecte Guillem Forteza (1921: nomenament d'arquitecte escolar). I de forma especial, cal ressenyar el 10 de juny de 1926, data de la celebració al Museu Pedagògic de la magna assemblea de batles de les Illes Balears, presidida pel governador civil, Pere Llosas, i dinamitzada per Capó i per Forteza. D'aquesta assemblea sortí el primer pla de construccions escolars, que inicià la construcció d'algunes dotzenes d'escoles per diverses poblacions, projectades per Forteza segons l'estil regionalista i inspirades en el model teòric d'edifici escolar que havia definit l'Escola Nova: perspectiva higienista (tota escola havia d'esser saludable: l'aire, la llum, el sol havien d'impregnar tot l'espai, envoltat per jardins i patis i aquest entorn havia de facilitar el creixement integral de la població infantil), perspectiva esteticista (tota escola havia d'esser una obra d'art) i pedagògicament adreçada a la graduació escolar (l'aula constituïa el nucli vertebrador de tot el conjunt).

Són els anys de la divulgació de les aportacions de Décroly, Montessori i de l'Escola de Ginebra —idees que Capó feia arribar a Mallorca gràcies als freqüents viatges per països europeus amb grups de mestres— i de la Dictadura de Primo de Rivera, contradictori període per al món educatiu, ja que n'impedia el ple desenvolupament, teòric, ideològic i tècnic, a l'interior de l'Estat espanyol, però —ironies de la història— empenyia centenars de professionals de l'educació a viatjar i, fins i tot a residir-hi temporalment, a països on les millors teories educatives impregnaven amb més intensitat la pràctica escolar.

lupament, teòric, ideològic i tècnic, a l'interior de l'Estat espanyol, però —ironies de la història— empenyia centenars de professionals de l'educació a viatjar i, fins i tot a residir-hi temporalment, a països on les millors teories educatives impregnaven amb més intensitat la pràctica escolar.

4. Segle XX: segona època (1931-1936)

La proclamació de la Segona República possibilità, des d'una fonamentació política rupturista, una clara prioritització de l'educació. Enmig d'una eclosió teòrica d'un altíssim nivell, madurada durant els anteriors decennis, la construcció d'escoles rep una important empenya. Entre nosaltres, i continuant Capó i Forteza en els seus càrrecs i vigent encara el model teòric d'edifici escolar de l'Escola Nova, els ajuntaments prenen un notable protagonisme convocant concursos públics per a la construcció d'escoles o, com el de Palma, aprovant un ambiciós Pla general de construccions escolars (1931) inspirat, entre d'altres, pels regidors Emili Darder, després batle, i Andreu Crespí. Majoritàriament dissenyades per Forteza en l'estil regionalista i, en menor proporció, en l'estil funcional, les escoles de la República es bastien pertot arreu. S'acabaven les que havien estat iniciades als últims anys vint i es graduaven les que havien estat construïdes com a unitàries. No hi mancà algun conflicte entre ensenyament públic i ensenyament privat, per la radical línia secularitzadora de la política educativa republicana i per l'existència a les Illes Balears d'un gran nombre de centres de caràcter privat, a càrrec dels ordes religiosos aquí instal·lats.

5. La Llei general d'educació (1970) o l'explosió educativa

La política de construccions escolars del règim franquista es concreta,

Emili Darder en una visita a les colònies escolars municipals

a les Illes Balears, en l'ús dels edificis escolars com a quarters els anys de la guerra i immediata postguerra, en la supressió d'algunes escoles els anys quaranta i la construcció d'un mínim nombre d'escoles a partir dels anys cinquanta i seixanta (com a esdeveniment excepcional per molts de motius, cal ressenyar la inauguració, l'any 1964, de l'Escola de Magisteri i les Escoles Annexes de Pràctiques).

Foren, però, l'intent de modernització econòmica per mitjà dels *Planes de Desarrollo* i l'inici del boom turístic dels anys seixanta els fets que motivaren una revisió en profunditat del sistema educatiu existent i l'elaboració d'una nova legislació. Efectivament, la Llei general d'educació del 1970, amb la implantació de l'Educació General Bàsica (EGB) i el Batxillerat Unificat Polivalent (BUP), possibilità i exigí un ambició pla de construccions escolars,

sobretot d'Educació Bàsica però també d'instituts (és la dècada en què es bastiren més d'una dotzena d'aquests centres, a Palma, a la part forana, a Menorca i a Eivissa). L'Ajuntament de Palma havia iniciat ja un interessantíssim pla quinquennal (1968-1973) que constituïa el primer intent de modernització de la seva xarxa escolar.

Lluny ja i superat —no, però, en els plantejaments de fons— el model teòric d'edifici escolar de l'Escola Nova, enmig d'un gran eclecticisme teoricoeducatiu i d'una explosió demogràfica —el *baby boom* dels anys seixanta i setanta—, el model, teòric i pràctic, d'edifici escolar d'aquest període queda definit per les prioritats quantitatives (la màxima capacitat possible en el mínim espai), per les preocupacions economicistes (presupost el més reduït possible: recordi's la crisi del 1973) i, malgrat al-

guns intents de possibilitar espais diversificats, continua essent l'aula l'eix de tot l'edifici. Els projectes es despersonalitzen —rarament es coneix l'arquitecte autor—, s'imposa un estil funcional estàndard i s'oblida totalment la perspectiva esteticista.

Aquest període queda contextualitzat entre el tardofranquisme, la intensa evolució demogràfica, *in crescendo* (aquí sobretot pels processos immigratoris), i econòmica dels anys seixanta i setanta i l'anomenada transició política sota els governs de la UCD.

6. Del reformisme permanent a la LOGSE (1982-1990)

Amb l'arribada del PSOE al poder (1982) s'inicia un procés de profunda i permanent reforma del sistema educatiu que portarà a la Llei d'orde-

nació general del sistema educatiu (LOGSE:1990) i intensificarà els plans de construccions escolars, sobretot de centres de secundària (mai no s'havien construït tants d'instituts en el conjunt de les Illes Balears), per l'extensió de l'Educació Secundària Obligatòria fins als setze anys.

Tot i que el model és fonamentalment el mateix del període anterior, s'han assajat fórmules jurídiques amb més intervenció dels ajuntaments i s'han introduït determinats espais que faciliten la diversificació i el desenvolupament de l'activitat curricular. Val a dir que la conjuntura econòmica i certes exigències derivades de l'ingrés en les Comunitats Europees no han permès dedicar a les construccions escolars el finançament adequat.

7. 1996: l'inici del futur

L'arribada al poder del Partit Popular (1996) i l'assumpció de les competències educatives per part del Govern autònom (1998) planteja un nou escenari, encara a definir i desenvolupar. A més d'una nova sensibilitat (s'han conservat i rehabilitat tres centres escolars de Guillem Forteza en perill d'enderrocament: Lluçmajor, Montuiri i Manacor), cal l'explicitació d'una política global amb relació a les construccions escolars que en solució, d'una forma definitiva, el manteniment i la conservació, i estableixi uns criteris i una estratègia que sintetitzin les millors aportacions dels períodes anteriors i converteixin els edificis escolars de tots els nivells en elements valuosos i significatius per al desenvolupament curricular i emblemàtics en el context del teixit institucional social.

BIBLIOGRAFIA

- AJUNTAMENT DE MONTUIRI (1985): *Cinquantenni del Col·legi Públic Joan Mas i Verd. Montuiri (1935-1985)*. Impremta Moderna, Lluçmajor.
- AJUNTAMENT DE PALMA DE MALLORCA (1932): *Proyecto general de Construcciones Escolares*. Impremta Francesc Soler, Palma de Mallorca.
- AJUNTAMENT DE PALMA DE MALLORCA (1932): *Inspección Médico-Higiénica Escolar: Reglamento*. Impremta Soler, Palma.
- ALOMAR, G.; SUREDA, J. (1946): *Guillermo Forteza, arquitecto*. Impremta Mossèn Alcover, Palma de Mallorca.
- AUTORS DIVERSOS (1943): *In memoriam Guillem Forteza, arquitecte, mort a la ciutat de Mallorca el dia XXII d'octubre de MCMXLIII*. Palma.
- AUTORS DIVERSOS (1977): *L'Educació a Mallorca (Aproximació històrica)*. Editorial Moll, Mallorca.
- AUTORS DIVERSOS (1988): *Catalunya-Europa. Una mirada pedagògica. Montessori, Déroly, Piaget, Freinet, ahir i avui*. FUMO, Vic.
- AUTORS DIVERSOS (1993): «Dossier: Guillem Forteza i Pinya», *El Mirall*. Núm. 61, març-abril.
- AYUNTAMIENTO DE PALMA (1973): *Cinco años de promoción educativa (1968-1973)*. Gráficas Jorvich, Palma.
- COLOM, A. (1991): *Miquel Porcel i els inicis de l'activisme escolar a Mallorca*. Cente d'Estudis Gabriel Alomar, Palma de Mallorca.
- COLOM, A. (1991): *Assaig d'Història de l'Educació a la Mallorca Contemporània*. Servei de Publicacions de la Universitat de les Illes Balears, Palma.
- ESTADA, E. (1892): *La ciudad de Palma. Su industria, sus fortificaciones, sus condiciones sanitarias y su ensanche, con un apéndice sobre sus condiciones que han de reunir las viviendas para ser salubres*. Tip. de J. Tous, Palma.
- FULLANA, M. (1973): «Guillem Fortesa, arquitecte», *Lluc*, Núm. 623, febrer, 19.
- INSTITUTO NACIONAL DE PREVISIÓN (1924): *Fomento de construcciones de Escuelas nacionales. Instrucciones para la tramitación y concesión de préstamos a los Ayuntamientos*. Gráficas Reunidas, Madrid.
- JANER i MANILA, G. (1993): «Les escoles de Guillem Forteza», *Lluc*, Núm. 776.
- I.A. NOSTRA TERRA (1929): Núm. 23, novembre. Editorial.
- I.A. NOSTRA TERRA (1931): Núm. 46, octubre. Editorial.
- MUSEO PEDAGÓGICO PROVINCIAL (1926): *El problema escolar en Baleares. Ensayo de solución total*. Impremta Guasp, Palma de Mallorca.
- OLIVER JAUME, J. (1976): «L'arquitecte Guillem Fortesa i les construccions escolars a les Illes», *LLUC*, 662 (18-21).
- OLIVER JAUME, J. (1978): *Escola i Societat (L'ensenyament a les Illes en el segle XX)*. Editorial Moll, Mallorca.
- OLIVER JAUME, J. (1992): *L'higienisme escolar a Mallorca. Aportacions a la sistematització del seu estudi (1880-1936)*. Direcció General d'Educació. Conselleria de Cultura, Educació i Esports. Govern Balear. Palma de Mallorca.
- OLIVER JAUME, J.; MATEU CONTI, D. (1978): *Les construccions escolars a les Illes en el segle XX*. Publicacions del Departament de Pedagogia. Facultat de Filosofia i Lletres, Ciutat de Mallorca.
- OLIVER JAUME, J.; SEGUI AZNAR, M. (editors) (1993): *Guillem Forteza, Arquitecte escolar*. Conselleria de Cultura, Educació i Esports. Govern Balear. Palma de Mallorca.
- OLIVER MULET, G. (1902): *Digresiones sobre higiene. Higiene urbana e Higiene escolar*. Tip. de las Hijas de Juan Colomar, Palma de Mallorca.
- OLIVER MULET, G. (1918): *Colonias escolares*. Impremta La Esperanza, Palma.
- OLIVER MULET, G. (1923): *Escuelas al aire libre*. Impremta La Esperanza, Palma.
- PONS i FABREGUES, B. (1916): *La Escuela Graduada. Informe dirigido a la alcaldía y documentos justificativos*. Est. Tip. de J. Tous, Palma.
- RAYÓ i FERRER, M. (1991): *Nova aportació a l'estudi de les construccions escolars de Guillem Forteza*. Treball d'investigació inèdit. Departament de Ciències de l'Educació. UIB. Palma de Mallorca. ◆